

УДК 94:271.22-77(477.411)''16/17''

DOI <https://doi.org/10.31392/cult.alm.2023.1.5>

Іваничко Юрій Миколайович,
магістр, спеціальність «Історія та археологія»
Українського державного університету імені Михайла Драгоманова
mongol91@ukr.net

КИЇВСЬКІ МИТРОПОЛИТИ XVII–XVIII СТОЛІТЬ В ДОСЛІДЖЕННЯХ ПРОФЕСОРА ПРОТОІЄРЕЯ ФЕДОРА ІВАНОВИЧА ТИТОВА

Видатний науковець та професор Київської духовної академії прот. Ф. І. Титов є не просто серйозним істориком, але й взірцем священника-науковця; багатогранної особистості, яка прагнула поєднати в собі духовність та консерватизм із необхідною для історика неупередженістю у своїх судженнях та дослідженнях, якої в наші часи дедалі важче дотримуватися на тлі політичних змін. Хоча разом із тим, безумовно, його історичні праці не є повністю ідеальними чи позбавленими недоліків.

У запропонованій статті розглядається внесок проф. прот. Ф. І. Титова у вивчення історії Православної Церкви на території України. Проаналізовано діяльність Київських митрополитів, біографію яких достеменно досліджує у своїй книзі проф. прот. Ф. І. Титов. Мова йде про а) Гедсона (Святополк-Четвертинського), митрополита Київського, Галицького та Малої Росії, б) Варлаама (Ясинського), митрополита Київського, Галицького та Малої Росії, і в) Іоасафа (Кроковського), митрополита Київського, Галицького та Малої Росії. Саме запропонована стаття відображає тогочасний процес викладання та навчання студентів в Київській Духовній Академії, адже тема Київської митрополії після 1686р. яскраво відображена в навчально-історичних програмах проф. прот. Ф. І. Титова.

Ключові слова: Православна Церква, Київська Духовна Академія, Федір Іванович Титов, Київські митрополити, навчально-історичні програми.

Ivanychko Yurii,
Master's Degree, Specialty "History and archeology"
National Pedagogical Dragomanov University, Kyiv
e-mail: mongol91@ukr.net

KYIV METROPOLITANS OF THE 17TH-18TH CENTURIES IN THE RESEARCH OF PROFESSOR AND PROTOPRIEST FEDIR IVANOVYCH TYTOV

An outstanding scholar and professor of the Kyiv Theological Academy protopriest Fedir Ivanovych Tytov is not just a serious historian, but also a great example of being a priest and a scholar at the same time. He's an example of many-sided personality, who sought to combine spirituality and conservatism with the historian's impartiality in his judgments and research, which nowadays is increasingly difficult to maintain against the background of political changes.

The hereby proposed article examines the contribution of Professor and Protopriest Fedir Ivanovych Tytov to the study of the history of the Orthodox Church on the territory of Ukraine. It analyzed the activities of Kyiv metropolitans, whose biography is thoroughly explored in the book of Professor and Protopriest Fedir Ivanovych Tytov. This article tells about: a) Gedeon (Svyatopolk-Chetvertynskiy), Metropolitan of Kyiv, Galicia and of all Little Rus, b) Varlaam (Yasynskiy), Metropolitan of Kyiv, Galicia and of all Little Rus, c) Yoasaf (Krokovskiy), Metropolitan of Kyiv, Galicia and of all Little Rus. Also, the hereby proposed article reflects the current process of teaching and learning of students at the Kyiv Theological Academy, since the topic of Kyiv metropolitanate after 1686 is clearly reflected in the History Learning Programs of Professor and Protopriest Fedir Ivanovych Tytov.

Key words: Orthodox Church, Kyiv Theological Academy, Fedir Ivanovych Tytov, Kyiv metropolitans, History Learning Programs.

Як відмічає М.М. Олійник: «Організаційно церковне життя Київської митрополії після 1686 року складалось з двох частин. Власне Київська митрополія — в межах руської держави, права якої зводилися фактично до єпископських. Перші два спадкоємці обиралися на Соборах в Києві та після цього висвячувались в Москві. Після проведення Петром I Синодальної реформи київське духовенство було позбавлено права обирати митрополита» (Олійник, 2016, с.181). Власне зміни по відношенню до процедури обрання Київського митрополита були однією з важливих причин, які на думку Титова зумовили протести західно-руського духовенства, адже становище Київської єпархії неминуче б зрівнялося з реаліями «центру» і митрополит Київський, як ми вже згадували: «перестанет быть выборным митрополитом, так как выборного начала в Москве тогда уже совсем не было» (Титов, 1905, с. 25).

Митрополит Гедеон (Святополк-Четвертинський)

Постать митрополита Гедеона посідає особливе місце в історії Київської митрополії XVII–XVIII стт. та неодноразово згадується проф. прот. Ф. І. Титовим в його праці «Русская православная церковь в Польско-Литовском государстве в XVII–XVIII веках», а саме в першій частині «Історичні обставини утворення Київської єпархії» (Обрання Луцького єпископа Гедеона (Святополк-Четвертинського) Київським митрополитом) та другій частині (Історія ієрархії) «Гедеон Святополк князь Четвертинський, митрополит Київський і Галицький, і Малої Росії (1685–1690 роки)». В обох випадках ми вкотре наштовхуємося на вочевидь політичну заангажованість перепідпорядкування Київської митрополії, що стрімко насувалася. «Избрание Киевским митрополитом бывшего Луцкого епископа Гедеона Святополк-Четвертинского, – пише проф. прот. Ф. І. Титов, – совершилось на соборе в Киеве 29 июня 1685 года. Этому избранию предшествовали продолжительные переговоры между Московским правительством с одной стороны, и Малороссийским гетманом и южно-русским духовенством, с другой стороны...» (Титов, 1905, с. 15). Проф. прот. Ф. І. Титов згадує про те, що митрополит Гедеон міг бути не першим митрополитом Київської кафедри

у складі Московської патріархії, адже кандидатура київського первосвященника в складних політико-релігійних умовах мала бути більш ніж компромісною. Саме такою кандидатурою був архімандрит Києво-Печерської Лаври Інокентій Гізель: «7 февраля 1685 года вселенский патриарх Парфений прислал гетману Самойловичу грамоту, которою предоставлял архиепископу Московскому, созвавши трех архиереев, посвятить соборно в митрополиты Иннокентия Гизеля, архимандрита Печерского» (Титов, 1905, с. 15).

Обставини, що визначали факт того, що архімандрит Інокентій так і не став Київським митрополитом професором Титовим зводяться до лаконічної згадки про раптову смерть Гізеля та не містять жодних пояснень церковної та політичної позиції останнього: «Предоставление права Московскому патриарху посвятить в Киевские митрополиты Иннокентия Гизеля, незадолго перед тем умершего, было значительным шагом вперед на пути к окончательному решению вопроса о подчинении Киевского митрополита Московскому патриарху» (Титов, 1905, с. 15). В той же час історії відомо про те, що сам архімандрит Інокентій Гізель займав позицію далеку від лояльності до Московської патріархії та вважав концесію, що насувалася, неправильною з канонічної та практичної точки зору. Зокрема, дослідник А. М. Колодний пише: «Відомо, що після смерті митрополита Київського Йосифа Тукальського отримав згоду на обрання на цю посаду архімандрит Інокентій Гізель. Хоч він і одержав благословення Константинопольського Патріарха Парфенія, одержати висвяту на цю посаду від архієпископа Московського, але особливого бажання їхати туди Гізель не виявив» (Колодний, 2005, с. 160). Проф. прот. Ф.І. Титов не вдається до важливих подробиць психологічного портрету Гізеля, а лише згадує про важливу характеристику майбутнього Київського митрополита Московського висвячення – згоду зі зміною юрисдикції: «Московское правительство в это время стало решительнее действовать в вопросе о подчинении Киевской митрополии Московскому патриарху, в частности, в подыскании лица, которое бы, по избрании в митрополиты, согласилось принять посвящение от Московского патриарха» (Титов, 1905, с. 16).

Важливо відмітити, що смерть архімандрита Інокентія Гізеля призвела до фактичного вилучення Києво-Печерської Лаври з-під юрисдикції Константинопольського патріархату за декілька років до видання Синодального Акту 1686 р. Зокрема, фактична згода на це була обумовлена побоюванням гетьмана та київського духовенства, що велика святиня буде захоплена львівським єпископом Йосифом Шумлянським. Історичні передумови таких побоювань зокрема висвітлюються і проф. прот. Ф. І. Титовим: ще у 1679 р. польський король Ян III Собеський передав у користування Йосифу Шумлянському все майно Києво-Печерського монастиря (Титов, 1905, с. 15), і відтоді навіть після благословенного Константинопольським патріархом переходу Київської Митрополії до юрисдикції Московського Патріархату Шумлянський підписувався «блюстителем Киевской Митрополитии и архимандритом Киево-Печерского монастыря» (Титов, 1905, с. 15).

Окрім очевидного втручання Московського уряду, про яке отець Федір Титов не раз згадує у своїй праці, особливий внесок до важливих церковно-політичних змін, як уже було зазначено, робив і гетьман, котрий наполягав на благословенні Московського патріарха – тобто доволі гнучко оперував канонічним правом, яке в даному випадку за відсутності оригіналу грамоти можна тлумачити в будь-який спосіб: «(гетман) Иван Самойлович, – пише проф. прот. Ф. І. Титов, – старался содействовать тому, чтобы вновь избранный Киевский митрополит был под благословением Московского патриарха и получил от него именно своё посвящение» (Титов, 1905, с. 15).

Причина невідворотних змін у відносинах між Києвом та Константинополем в інтерпретації проф. прот. Ф. І. Титова (а в його особі – всієї руської історіографії) була сталою та такою, що доволі погано вписувалася до канонічного права Православної Церкви: «Ввиду дальнего расстояния между Киевом и Константинополем и крайнего неудобства сношений между Россией и Турцией» (Титов, 1905, с. 16). Алеппський прецедент 1757-го року, на який люблять посилатися прибічники теорії про незаконність концесії 1686 року, в особі митрополита Гедеона відходить на другий план, адже має доволі чітку паралель в сучасних дослідженнях подій тих років. Так, В. Г. Ченцова пише: «Подібно

до того, як Гедеон (Святополк-Четвертинський) в 1685 році був рукопокладений на Київську митрополію після тривалого удівства кафедри та без сповіщення константинопольського патріарха... так і Афанасій Валеріанос у 1648 році самостійно рукопоклад новог архієпископа Кефалінії та Закінфа Макарія Панаса, обраного 28 вересня 1647 року» (Ченцова, 2017, с. 95). Обставини рукопокладення архієпископа Макарія та митрополита Гедеона є майже ідентичними. Настільки, що має місце «дослівний повтор проойміону обох грамот 1651 року» (Ченцова, 2017, с. 94).

Що стосується особи самого Київського митрополита Гедеона (Святополк-Четвертинського), то проф. прот. Ф. І. Титов робить спробу скласти його комплексний психологічний портрет, керуючись спогадами сучасників та намагаючись бути максимально об'єктивним, хоча не обійшлося й без політичних відтінків. Свій аналіз він викладає як побічно на початку першої частини, так і присвячує йому окремий підрозділ (XVIII) в другій частині своєї праці під назвою: «Характеристика преосв. Гедеона (Святополк-Четвертинского), митрополита Киевского».

Щодо побічних коментарів проф. прот. Ф. І. Титова, то тут передусім варто привести характеристику єпископа Гедеона сучасниками. Наприклад, архієпископ Чернігівський Лазар (Баранович), котрий мав помітні амбіції стати наступним Київським митрополитом, ставився до особи владики Гедеона без видимої приязні, власне як і до ідеї про зміну юрисдикції Київської Церкви. «Разве его (Гедеона Святополк-Четвертинського – прим. авт.) митрополитом Киевским сделать, а то другого ему места нет» (Титов, 1905, с. 18), – приводить проф. прот. Ф. І. Титов згадку гетьманом Самойловичем слів архієпископа. Сам Самойлович, який був у незадовільних стосунках з Чернігівським архієпископом, ставився до колишнього Луцького єпископа схвально (Грушевський, 1990, с. 227) та був переконаний, що він: «Человек добрый и смиренный, никакой власти не желает» (Грушевський, 1990, с. 227).

Старший підканцелярист Василь Кочубей, який привіз до Москви відповідні грамоти Лазаря (Барановича) та ігуменів київських монастирів, ставився до єпископа Гедеона ще більш неприязно та називав його людиною

боязкою та помисливою (Титов, 1905, с. 19). Проф. прот. Ф. І. Титов вказує, що власне своїм обранням на Київську митрополічу кафедру єпископ Гедеон (Святополк-Четвертинський) завдячував особисто гетьману Самойловичу, а також певним обставинам, що зводились до передбачуваної відсутності на соборі «на вольную елекцию Киевского Митрополита» конкурента в особі архієпископа Лазаря. Політична заангажованість як самої концесії, так і всього, що її супроводжувало, а також явна невідповідність канонічному устрою виборних початків в Церкві дуже помітні в наступних словах проф. прот. Ф. І. Титова: «Так как... духовных депутатов было меньше, чем светских, то понятно, что кандидатура гетмана Самойловича (єпископ Гедеон – *прим. авт.*) без затруднений одержала верх» (Титов, 1905, с. 22).

В окремо виділеній в другому розділі «Русской православной церкви в Польско-Литовском государстве» характеристиці митрополита Гедеона проф. прот. Ф. І. Титов вважає, що: «Преосв(ященный) Гедеон был, прежде всего, одним из самых преданных православия представителей западно-русского общества второй половины XVII века» (Титов, 1905, с. 300). Власне весь психологічний особистісний портрет Київського митрополита проф. прот. Ф. І. Титов зводить до двох складових: 1) вірність архієрейському покликанню та захист православ'я (Титов, 1905, с. 301) на історичній території Русі, та 2) правильна політична та національна направленість митрополита Гедеона, що ставиться проф. прот. Ф. І. Титовим на один щабель із основними характеристиками справжнього пастиря Церкви: «Другую не менее замечательную и выдающуюся черту в характере преосв. Гедеона составляла, без сомнения, его глубокая преданность России и предержавшей царской власти в ней (*вид. авт.*)» (Титов, 1905, с. 301).

Проф. прот. Ф. І. Титов робить доволі поспішні та відносно необ'єктивні передбачення долі православ'я, ґрунтуючи свій аналіз не на наявних закономірностях в інших православних Церквах, а скоріше на пануючій в той момент ідеології, яка вочевидь спотворювала реальний стан речей та навряд чи може бути названа справжнім історичним підходом. Особливо це проявляється в наступних словах Титова: «Эта последняя черта характера

преосв. Гедеона (глубокая преданность России и предержавшей царской власти в ней (*вид. авт.*) покоилась, между прочим, на том его убеждении, что Западная Русь, находившаяся тогда под властью Польши, могла сохранить свою веру и народность, а следов., и самобытность *только при помощи и покровительстве со стороны России* (*вид. проф. прот. Ф. І. Титовим*)» (Титов, 1905, с. 301). В загальному ж слід відмітити, що наявна характеристика проф. Титовим митрополита Гедеона більшою мірою є об'єктивною. Автор враховує особливості епохи, на яку припало служіння Київського митрополита та окремо виділяє його організаторські здібності як одну з важливих рис його особистості, що включає в себе образ священнослужителя та адміністратора.

Митрополит Варлаам (Ясинський)

Ректор-науковець, письменник-публіцист та архімандрит Києво-Печерської Лаври, а згодом і Митрополит Київський, Галицький та всієї Малої Росії Варлаам є ще однією постаттю, яка поєднує в собі, як тривалий період в історії Київської митрополії, так і опікування долею православ'я на території Польщі, зокрема так званою Луцькою закордонною православною єпархією. Особистість значна та в той же час суперечлива. Проф. прот. Ф. І. Титов присвятив його характеристиці окремий підрозділ, дещо менший за обсягом від характеристики митрополита Гедеона, та на самому початку називає його тим, хто: «явил себя в жизни и деятельности своей учеником митрополита Петра Могилы и носителем духа его школы» (Титов, 1905, с. 452).

У контексті міркувань про перехід Київської Митрополії до юрисдикції Московського Патріархату важливим буде відмітити те, як проф. прот. Ф. І. Титов інтерпретує інцидент, що стався під час обрання Варлаама Києво-Печерським архімандритом за три роки до видання Синодального Акту 1686 р. Невдовзі перед виборами нового архімандрита Московський патріарх Йоаким, який на прохання гетьмана Самойловича і санкціонував цю процедуру, висловив бажання особисто очолити рукопокладення (Титов, 1905, с. 322), проте новобраний архім. Варлаам від цього відмовився. Безумовно, ця відмова, як і обрання нового архімандрита без попередніх консультацій

з гетьманом, була обумовлена настроями, котрі вирували серед київського духовенства, однак проф. прот. Ф. І. Титов пояснює відмову політико-юридичним формалізмом: «Едва ли мы ошибемся, если сделаем предположение, что главнейшим (соображением) было неопределенное положение, в каком находился тогда Киев. Этот последний фактически был тогда под властью России и занят был русскими войсками, но юридическим он считался принадлежащим еще Польше» (Титов, 1905, с. 322). Таким чином, отец Федір уникає об'єктивного висвітлення тих подій аби не суперечити тому сприйняттю концесії 1686 р., яке було притаманним тогочасній російській історіографії. Тим не менш, заради справедливості варто відмітити, що проф. прот. Ф. І. Титов все ж вказує на те, що архім. Варлаам (Ясинський), був одним із найбільш активних противників перепідпорядкування Київської митрополії Московському патріархату, проте в дусі всієї ж історіографії виправдовує це посадою «защитника автономности Киево-Печерской Лавры»: «К этому побуждало его... опасение того, как бы Киево-Печерская обитель, бывшая ставропигией вселенского патриарха и пользовавшаяся правом независимости от Киевского митрополита, не была подчинена этому последнему, когда он станет «под благословенне» Московского патриарха» (Титов, 1905, с. 325–326).

Що стосується обрання архім. Варлаама на кафедру Київських митрополитів, то варто відмітити, цим він багато в чому завдячував дружнім стосункам з гетьманом Іваном Мазепою, який називав Києво-Печерського архімандрита: «Отцом пастиром й благодетелем моим великим» (Оглоблин, 1960, с. 131). Проф. прот. Ф. І. Титов в цьому ж контексті робить особливий акцент на бажанні Мазепи бачити в якості спадкоємця спочилого митрополита Гедена саме Варлаама. Таке бажання обумовлює поспіх, з яким гетьман підготував проведення «елекції» – такий поспіх, як зазначає проф. прот. Ф. І. Титов, навіть йшов врозрід з тим, як бачило її проведення київське духовенство (Титов, 1905, с. 335). Зацікавленість Мазепи в обранні Київським митрополитом архім. Варлаама (Ясинського) простежується у його відповіді повноважному російському послу дяку Борису Михайлову на питання останнього про

можливі терміни обрання нового Київського первосвященника (Титов, 1905, с. 333).

Нагадаємо, що смерть митрополита Гедена співпала зі смертю Московського патріарха Йоакима, і тому присутність Київського митрополита на виборах предстоятеля Російської Церкви була не тільки вкрай бажаною, але й історичною подією, бо саме на цих виборах київський первосвященник вперше був би присутнім як один з архієреїв Російської Церкви. Доволі цікавою є невідповідність в питанні про титул Київського митрополита Варлаама. В сучасних дослідженнях часто можна зустріти думку про те, що Варлаам (Ясинський) став першим екзархом Московського патріарха, при чому це подається як велике надбання Мазепи та відхід від московського «сервілізму». Так, О.О. Завадський пише, що: «Завдяки зусиллям Мазепи УПЦ вдалося добитися почесного титулу екзарха для Київського митрополита Варлаама (Ясинського)» (Завадський, 2012, с. 391), а Н.М. Нікітенко зазначає, що: «Гетьман виклопотав митрополиту Варлааму титул екзарха Московського патріарха, піднісши цим значення предстоятеля української Церкви, права і привілеї якої Мазепа всіляко боронив проти централізаторської та русифікаторської політики московської влади» (Нікітенко, 2000, с. 61). Втім, проф. прот. Ф. І. Титов, керуючись патріаршою та царською грамотами, каже, що справді одним із багатьох клопотань нового Київського митрополита Варлаама було прохання про надання йому титулу екзарха (певна річ, не без участі Мазепи), однак: «Из содержания настоящих грамот, данных м. Варлааму Ясинскому видно, что некоторыя из его ходатайств были удовлетворены, а другия, в том числе и об экзаршем титуле, были отклонены» (Титов, 1905, с. 347).

Безумовно, розмірковуючи над обранням архім. Варлаама (Ясинського) митрополитом Київським, важливим є усвідомлення настроїв, які мали місце в Київській Митрополії після видання Синодального Акту та підписання Вічного миру з Польщею. В цьому контексті проф. прот. Ф. І. Титов надає дуже цінні відомості про те, що незадовго до обрання серед київського духовенства почали лунати пропозиції щодо залучення до голосування православних віруючих Київської Митрополії, котрі знаходилися під владою польської корони.

Такий крок, як зазначає проф. прот. Ф. І. Титов, мав би не лише засвідчити духовну єдність Київської Митрополії та припинити перехід православних до уніатства, але й стати символом єдності «православного русского населення Польши и русского государства» (Титов, 1905, с. 335–336). Проте зусиллями гетьмана Мазепи, який намагався всіляко пришвидшити обрання нового Київського митрополита, ці плани та бажання так і не були реалізовані.

Цікавим є і те, як, розмірковуючи над вірогідністю утворення в Польщі паралельної Київської Митрополії у відповідь на неприсутність вищевказаних делегатів, проф. прот. Ф. І. Титов головним аспектом цієї проблеми вбачає суто політичний фактор, не вдаючись до церковно-канонічного аналізу можливої проблеми. «... образование новой православной митрополии в Польше, – пише проф. прот. Ф. І. Титов, – независимой от Киевского митрополита, противно договору о вечном мире между Россией и Польшею» (Титов, 1905, с. 346). Натомість реалізація подібного сценарію в першу чергу була би грубим порушенням Синодального Акту 1686 р. та низки канонів Православної Церкви. Навіть в новітні часи єдність та неподільність Київської Митрополії в її поточному на той момент юрисдикційному статусі зазначалася зокрема й в Томосі про Автокефалію Польської Православної Церкви (Лурье, 2010, с. 224), щоправда у зручному для Константинопольського патріархату поданні.

В XVII підрозділі другої глави, що окремо присвячений характеристиці митрополита Варлаама, проф. прот. Ф. І. Титов зіштовхнувся з проблемою примирення реальних настроїв митрополита-письменника та заангажованості російської церковної історіографії. Значною мірою проф. прот. Ф. І. Титов виступає тут в якості апологета Київського митрополита Варлаама (Ясинського). З одного боку, проф. прот. Ф. І. Титов констатує факт того, що митрополит Варлаам був «горячим патриотом, можно сказать даже местным патриотом» (Титов, 1905, с. 453) та, як вже говорилося вище, прямо вказує на те, що первосвяtitель був: «убежденным противником идеи подчинения Киевской митрополии Московскому патриарху, за что ему пришлось даже много потерпеть впоследствии» (Титов, 1905, с. 453). Апологія стає дуже помітною особливо в наступних зауваженнях проф.

прот. Ф. І. Титова: «всего этого еще совершенно недостаточно для того, чтобы на митрополита Варлаама Ясинского можно было смотреть, как на сепаратиста, который будто бы был более расположен в сторону Польши, нежели России» (Титов, 1905, с. 454), а також: «насколько митрополит Варлаам Ясинский до 1686 г. был видимым противником идеи подчинения Киевской митрополии Московскому патриарху, настолько же он после этого времени сделался верным сыном русского отечества... искренне, а не на словах был предан русскому правительству» (Титов, 1905, с. 454).

З усіх чотирьох сторінок характеристики особистості митрополита Варлаама (Ясинського) проф. прот. Ф. І. Титов присвячує його пастирській діяльності та духовному життю лише один абзац, в якому зазначає, що митрополит був: «архипастырем властным, твердым, строгим и внимательно следившим за религиозно-нравственной жизнью (духовенства)» (Титов, 1905, с. 455).

Митрополит Іоасаф (Кроковський)

Митрополит Іоасаф (Кроковський), як і митрополит Варлаам (Ясинський) були останніми Київськими митрополитами, котрі обиралися згідно духу та літери Синодального Акту 1686 р, обираючись на Соборі в Києві та лише висвячуючись у Москві. Переважно, обставини біографії та первосвяtitельського служіння митр. Іоасафа (Кроковського) викладаються проф. прот. Ф. І. Титовим згідно тих небагатьох джерел, котрі вперше були введені до наукового обігу митр. Євгенієм (Болховітіновим) (Кочегаров, 2016, с. 26). В контексті історіографії переходу Київської Митрополії до юрисдикції Московського патріархату особливо цікавим є те, як проф. прот. Ф. І. Титов оминає деякі важливі нюанси, які супроводжували висвячення архім. Іоасафа (Кроковського) на митрополита Київського. Мова йде про жалувану грамоту царя Петра I від 1708 року (Титов, 1905, с. 463). Текст цієї грамоти вперше було опубліковано вже згадуваним нами митр. Євгенієм (Болховітіновим) у 1825 році (Болховітінов, 1825, с. 179). Її оригінал, декілька років тому знайдений у бібліотеці Тюбінгенського університету (2016 р.), викликав значний резонанс у науковому середовищі, адже його текст не співпадає із перепечаткою митр. Євгенія. Мова йде про виділене

в поданому тексті формулювання: «...бути вперед под благословением и послушанием святейшаго и всеблаженнейшаго Московскаго и все России и всех Северных стран патриарха... не отлучаяся под благословение и рассуждение святейших вселенских патриархов» (Себта, Сінкевич, 2018, с. 159). Дане застереження інтерпретується різними дослідниками або як констатація збереження зі Вселенським патріархом нехай і духовної, проте сталої юрисдикційної єдності, що було вкрай небажаним з точки зору Московської Церкви, або ж як «побоювання щодо повернення Київської митрополії під владу Константинополя» (Себта, Сінкевич, 2018, с. 142). Обидва припущення є взаємопов'язаними, та відображують наявність певних про-константинопольських настроїв, які зокрема чітко простежувалися серед української інтелігенції у вигнанні (Вовк, 2010, с. 158). Насправді ж, наведене формулювання «не отлучаяся под благословение и рассуждение святейших вселенских патриархов» міститься і в інших жалуваних грамотах, що видавалися попередникам митр. Іоасафа (Кроковського) та подані на сторінках праці митр. Євгенія (Болховітінова) (Болховитинов, 1825, с. 87–95, 141–147). З одного боку, це означає, що в митр. Євгенія як історика Руської Церкви не було жодної перестороги до згадування Константинопольського патріарха, а з іншої – неможливість пояснити впливом митр. Євгенія (Болховітінова) замовчування проф. прот. Ф. І. Титовим про ті усталені застереження в жалуваних грамотах, що видавалися Київським митрополитам.

Життєпис митр. Іоасафа (Кроковського) у викладі проф. прот. Ф. І. Титова містить дуже стисло згадку про зміст царської жалуваної грамоти: «Что касается содержания грамоты, – пишет проф. прот. Ф. І. Титов, – то оно почти со всем совпадает с содержанием настольной царской грамоты м. Варлааму Ясинскому» (Титов, 1905, с. 303). Якщо ж повернутись до викладу жалуваної грамоти митр. Варлааму, ми побачимо, що там не буде жодної згадки про «благословение и рассуждение святейших вселенских патриархов». З усієї грамоти проф. прот. Ф. І. Титов лише підкреслює те, що в ній: «...довольно подробно изображаются его (тобто митр. Варлаама) отношения к Черниговской епархии, от которой были

причислены к Киевской митрополии три протопопии, к Киево-Печерской Лавре и к заграничной части Киевской митрополии – епархии» (Титов, 1905, с. 346). Такий виклад проф. прот. Ф. І. Титова можна пояснити його небажанням зупинятися на неоднозначному сприйнятті київським духовенством факту перепідпорядкування Київської Митрополії, що являє собою історичний факт. Якщо проф. прот. Ф. І. Титов у висвітленні життєпису митр. Іоасафа (Кроковського) і користувався історичними працями митр. Євгенія (Болховітінова), то це аж ніяк не доводить наявності ідеологічного впливу останнього, адже, як вже було зазначено вище, згадки про «благословение и рассуждение святейших вселенских патриархов» наявні в інших грамотах, тексти яких було подані в роботі митр. Євгенія «Описание Киевософийского собора и Киевской епархии» (Титов, 1905, с. 346).

Не менш цікавою є політична апологія митр. Іоасафа (Кроковського), яку проф. прот. Ф. І. Титов вибудовує у 5-й частині 3-ї глави II тому «Русской Православной Церкви в Польско-Литовском государстве». Дана апологія безпосередньо пов'язана з об'єктивною необхідністю узгодити у церковно-політичній та етичній площині хороші стосунки митр. Іоасафа та гетьмана Мазепи (Титов, 1905, с. 470) із анафематствуванням останнього, адже у проголошенні анафеми по волі царя брав участь саме Київський митрополит. На жаль, така складна та неоднозначна у своєму історичному баченні подія не знайшла жодного висвітлення на сторінках фундаментальної праці проф. прот. Ф. І. Титова. Взагалі на відсутності у митр. Іоасафа сепаратистських настроїв проф. прот. Ф. І. Титов у своїй апології наполягає двічі, чим нагадує вже розглянуту нами апологію митр. Варлаама (Ясинського) та підкреслює важливість для нього політичної благонадійності вищого духовенства нещодавно приєднаної до Московського Патріархату Київської Митрополії. Те, що проф. прот. Ф. І. Титов жодним чином не висвітлює участь митр. Іоасафа у проголошенні анафеми гетьману Мазепі є великим історичним недоліком складеного ним життєпису, адже, як зазначає А.В. Кочегаров, позиція Київського митрополита в цій події «складно піддається однозначному визначенню» (Кочегаров, 2016, с. 34). Навіть історик М.І. Костомаров у своїй загальновідомій монографії

«Мазепа» (1882 р.) обмежується лише згадкою про те, що митр. Іоасаф (Кроковський) був присутнім на службі у Глухові, під час якої Мазепі і було виголошено анафему (Костомаров, 1992, с. 171). Саме тому будь-яке детальне освітлення проф. прот. Ф. І. Титовим тих подій, а саме характеру участі митр. Іоасафа у проголошенні анафемі, було б вкрай цінним для сучасної історичної науки, в якій накопичилося чимало нових джерел та гіпотез щодо ролі митр. Іоасафа в проголошенні анафемі Мазепі. Незрозумілість замовчування Титовим обставин анафематствування Мазепи ускладнюється тим, що в розпорядженні історика, завдяки старанням митр. Євгенія (Болховітінова), цілком могла бути грамота митр. Іоасафа (Кроковського) до «малоросійського народу», в якій він викривав гетьмана та виправдовував його анафему (Болховітинов, 1825, с. 213–214).

Розмірковуючи в загальному над моментами, які могли відкинути тінь на політичну благонадійність митр. Іоасафа, проф. прот. Ф. І. Титов вважає за потрібне підкреслити те, що митрополит був: «Без сомнения, глубоким патриотом. Политические убеждения в Иоасафе Кроковском как будто совсем покрываются его архипастырскою деятельностью и глубоким благочестивым подвижничеством» (Титов, 1905, с. 469). Особливо в цьому контексті він вказує на факт «доверительной переписки»

митр. Іоасафа з імператрицею Єкатериною I (Титов, 1905, с. 470) – факт, що покликаний подати особу митрополита як людини, близької до російської монаршої родини. Разом із тим, проф. прот. Ф. І. Титов поспіхом підкреслює, що патріотизм митр. Іоасафа (Кроковського) поступався патріотизму митр. Варлаама (Ясинського) (Титов, 1905, с. 470), проте не пояснює, в чому саме. Безумовно, подібна лаконічність проф. прот. Ф. І. Титова була обумовлена духом офіційної російської церковної історіографії. Саме такими малопомітними деталями життєпис митр. Іоасафа у викладі проф. прот. Ф. І. Титова вкотре нагадує розглянутий нами вище апологетичний життєпис митр. Варлаама (Ясинського).

Таким чином, життєпис трьох Київських митрополитів: Гедеона (Святополк-Четвертинського), Варлаама (Ясинського), Іоасафа (Кроковського) та оцінка їх діяльності у проф. прот. Ф. І. Титова більшою мірою вирізняється об'єктивністю. При цьому неможливо не відмітити й особливу політичну заангажованість автора, для якого образ справжнього православного священнослужителя нерозривно пов'язаний з образом російського патріота. У своєму аналізі життєпису цих митрополитів проф. прот. Ф. І. Титов здебільшого спирався на вже опубліковані та досліджені архівні матеріали. Автентичність деяких з них в наш час вважається дискусійною.

Список використаних джерел:

1. Вовк О.В. (2010). Конституція Пилипа Орлика: оригінал та його історія. *Архіви України*. №3/4. С. 145–166.
2. Грушевський М.С. (1990). Очерк истории украинского народа. Київ : Либідь. 400 с.
3. Евгений (Болховитинов), митр. (1825). Описание Киевософийского собора и Киевской епархии. Киев. 591 с.
4. Завадський О.О. Гетьман І.С. (2012). Мазепа як меценат та покровитель Церкви. *Сторінки історії : збірник наукових праць*. Вип. 33. С. 22–32.
5. Колодний А.М. (2005). Україна в її релігійних виявах. Львів. 309 с.
6. Костомаров Н.И. (1992). Мазепа. Москва : Республика. 218 с.
7. Кочегаров К.А. (2016). Россия, гетман Мазепа и избрание Киевским митрополитом Иоасафа Кроковского. 1707-1708 годы. *Славяноведение*. № 4. С. 25–40.
8. Лурье В.М. (2010). Русское православие между Киевом и Москвой: очерк истории русской православной традиции между XV и XX веками. Москва : Три квадрата. 288 с.
9. Нікітенко Н.М. (2000). Софія – Триумфальна церква Івана Мазепи. *Наукові записки НаУКМА*. Київ. Т. 18: Історичні науки. С. 61–64.
10. Оглоблин О. (1960). Гетьман Іван Мазепа та його доба: Праці історично-філософської секції Наукового товариства ім. Шевченка. Нью-Йорк, Париж, Торонто. 408 с.
11. Олейник Н.Н., Олейник А.Н. (2016). Переход Киевской митрополии под юрисдикцию Московского патриархата: историко-политический аспект проблемы. *Научные ведомости*. № 15 (236). Вип. 39. С. 181.

12. Себта Т., Сінкевич Н. (2018). Підтверджувальна грамота Петра I 1708 р. щодо поставлення на Київську Митрополію Йоасафа (Кроковського): історія, провенієнція та публікація документа. Український історичний журнал. № 5. С. 136–162.

13. Титов Ф.И. (1905). Русская православная церковь в Польско-Литовском государстве в XVII–XVIII веках. Киев : Тип. С. В. Кульженко. Т. I.: Западная Русь в борьбе за веру и народность в XVII–XVIII вв. (1654–1795 гг.). 394 с.

14. Титов Ф.И. (1905). Русская православная церковь в Польско-Литовском государстве в XVII–XVIII вв. Киев : Тип. С. В. Кульженко. Т. II. Киевская митрополия-епархия в XVII–XVIII вв. 480 с.

15. Ченцова В. (2017). Синодальное решение 1686 г. о Киевской митрополии. Древняя Русь. Вопросы медиевистики. 2 (68). С. 89–110.

References:

1. Vovk O. V. (2010). Konstytutsiia Pylypa Orlyka: oryhinal ta yoho istoriia [The Constitution of Pylyp Orlyk: its Origin and History]. Arkhivy Ukrainy [in Ukrainian]. №3/4. S. 145–166.

2. Hrushevsky M. S. (1990). Ocherk istorii ukrainskogo naroda [An Outline of the History of Ukrainian People]. Kyiv, Lybid [in Russian], 400 s.

3. Yevheniy (Bolkhovitinov). (1825). Opisanie Kiyevosofiyskogo sobora i Kiyevskoy yeparkhii [A description of Kyiv's Saint-Sophia Cathedral and the Diocese of Kyiv]. Kiev [in Russian], 591 s.

4. Zavadskiy O. O. (2012). Hetman I. S. Mazepa yak metsenat na pokrovytel Tserkvy [Hetman I. S. Mazepa as a Maecenas and a Patron of Church]. Storinky Istorii: zbirnyk naukovykh prats [in Ukrainian]. Vyp. 33. С. 22–32.

5. Kolodnyi A. M. (2005). Ukrayina v yiyi relihiynykh vyjavakh [Ukraine in its religious manifestations]. Lviv [in Ukrainian]. 309 s.

6. Kostomarov N. I. (1992). Mazepa [Mazepa]. Moscow: Respublika [in Russian]. 218 s.

7. Kocheharov K. A. (2016). Rosiia, hetman Mazepa i izbraniye Kiyevskim mitropolitom Ioasafa Krovkovskogo. 1707-1708 gody. [Russia, Hetman Mazepa and the election of Joasaf (Krokovskiy) Metropolitan of Kyiv, 1707–1708]. Slavianovedeniye [in Russian]. № 4. S. 25–40.

8. Lurye V. M. (2010). Ruskoye pravoslaviye mezhdru Kiyevom i Moskvoy: ocherk istorii ruskoy pravoslavnoy traditsii mezhdru XV i XX vekami [Russian Orthodoxy between Kyiv and Moscow: Outline History of the Russian Orthodox Tradition between the XV and XX Century]. Moskva: Tri kvadrata [in Russian]. 288 s.

9. Nikitenko N. M. (2000). Sofia – Triumfalna tserkva Ivana Mazepy [Sofia as a Triumphal Church of Ivan Mazepa]. Naukovi zapysky NaUKMA [in Ukrainian]. Kyiv. T. 18: Istorychni nauky. S. 61–64.

10. Ohloblyn O. (1960). Hetman Ivan Mazepa ta yoho doba [Hetman Ivan Mazepa and his epoch]. Pratsi istoryko-filosofichnoyi sektiі Naukovoho tovarystva im. Shevchenka [in Ukrainian], New-York, Paris, Toronto. 408 s.

11. Oleynik N. N., Oleynik A. N. (2016). Perekhod Kiyevskoy mitropolii pod yurisdiktsiyu Moskovskogo patriarhata: istoriko-politicheskiy aspekt problemy [Transfer of Kyiv Metropolitanate to the jurisdiction of the Moscow Patriarchate: historical and political aspect of the problem]. Nauchnyie vedomosti [in Russian]. №15 (236). Vyp. 39. S. 181.

12. Sebta T., Sinkevych N. (2018). Pidtverdzhuvalna hramota Petra I 1708 r. shchodo postavleniia na Kyivsku Mytropoliiu Yoasafa (Krokovskoho): istoriia, proviyentsiia ta publikatsiia dokumenta [The Confirm Charter of Peter I 1708 Concerning the Elections of Yoasaf (Krokovskiy) as Metropolitan of Kyiv: History, Provenience and Publication of the document]. Ukrainyskiy istorichnyi zhurnal [in Ukrainian]. №5. S. 136–162.

13. Titov, F. I. (1905). Rускаia provoslavnaia tserkov v Polsko-Litovskom gosudarstve v XVII–XVIII vv. (1654–1795), T. I. Zapadnaya Rus v borbe za veru i narodnost [The Russian Orthodox Church in the Polish-Lithuanian State in the 17th–18th Centuries (1654–1795), Vol. 1. Western Rus in its struggle for its Faith and Nationality]. Kyiv [in Russian]. 394 s.

14. Titov, F. I. (1905). Rускаia provoslavnaia tserkov v Polsko-Litovskom gosudarstve v XVII–XVIII vv. T. II. Kiyevskaya Mitropoliia-Yeparkhiia [The Russian Orthodox Church in the Polish-Lithuanian State in the 17th–18th Centuries. Vol. 2. Metropolitanate and Diocese of Kyiv]. Kyiv [in Russian]. 480 s.

15. Chentsova V. (2017). Sinodalnoye resheniye 1686 goda o Kiyevskoy Mitropolii [The Synodal Decision of 1686 on the Metropolitan See of Kyiv]. Drevniaia Rus. Voprosy medievistiki [in Russian]. 2 (68). S. 89–110